

Стасюк В. В. доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри морально-психологічного забезпечення
діяльності військ (сил) гуманітарного інституту
Національного університету оборони України
імені Івана Черняхівського
<https://orcid.org/0000-0002-4996-4041>

Павлушенко С. М. ад'юнкт кафедри морально-психологічного
забезпечення діяльності військ (сил) гуманітарного інституту
Національного університету оборони України
імені Івана Черняхівського
<https://orcid.org/0000-0001-6222-0656>

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ ПОНЯТТЯ ФРУСТРАЦІЙНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ

У статті розкривається психологічний зміст фрустраційної толерантності, проаналізовано основні підходи до тлумачення фрустраційної толерантності, виокремленні основні рівні фрустраційної толерантності, які визначають реакцію та поведінкові особливості на дію різних видів фрустраторів.

Ключові слова: фрустрація; фрустратор; фрустраційна ситуація; фрустраційна толерантність; стресостійкість; емоційна стійкість.

Вступ. Специфіка діяльності військовослужбовців Сил спеціальних операцій Збройних Сил України (далі – ССО) зумовлює потребу розвитку стійкості до фрустрації. Поведінкова та емоційна реакція оператора ССО на фруструючі подразники бойової діяльності залежить від рівня фрустраційної толерантності. Формування та розвиток толерантності до фрустрації залежить від індивідуально-психологічних якостей особистості, рівня професійної підготовки та бойового досвіду, сили фрустратора та тривалості фрустраційної ситуації. Негативний вплив та деструктивний характер фрустрації на ефективність виконання завдань за призначенням особовим складом розвідувальних груп спеціального призначення ССО вимагають дослідження психологічного змісту фрустраційної толерантності. Отже метою статті є розкриття психологічного змісту та аналіз основних підходів до тлумачення фрустраційної толерантності.

Теоретичне підґрунтя. Для дослідження фрустраційного фактора у професійній діяльності військовослужбовців ССО особливе значення має розгляд суб'єктивного відображення фруструючих впливів, здійснений у сфері інженерної психології (Н.Завалов, В.Пономаренко); загально-концептуальні розуміння фрустрації як соціально-психологічного явища (Д.Майєрс); поведінкове тлумачення

фрустрації (Р.Баркер, Л.Берковіц); тлумачення фрустраційної толерантності як здатності особистості долати перешкоди (С.Розенцвейг); трактування фрустрації у руслі психології діяльності (В.Бодров, М.Левітов); розгляд фрустраційної толерантності, як психічної властивості особистості (Н.Чижиченко, А.Гусев, С.Литвин, О.Холодова), як компетенції викладачів та студентів у процесі навчання (Л. Асейкіна, Н.Божок), як професійної здатності (А.Большакова, І.Ламаш, Т.Селюкова, С.Кучеренко, М.Мішина, Г.Перевощіков); розробка емпіричного дослідження фрустрації та фрустраційної толерантності (С.Розенцвейг, Н.Тарабріна, О.Хміляр, М. Кузьменко).

Методи дослідження. Для вирішення поставлених у роботі завдань були використані теоретичні методи дослідження: аналіз наукових джерел з проблеми дослідження, синтез, порівняння, узагальнення.

Результати і обговорення. Здатність особистості протистояти несприятливим факторам сучасного світу та адаптуватись до навколишнього середовища в умовах стресу та фрустрації визначається рівнем фрустраційної толерантності особистості. У психологічних словниках толерантність визначається, як відсутність або послаблення реагування на будь-який несприятливий фактор в результаті зниження чутливості на його вплив

[2,с.388]. Психологічна енциклопедія під редакцією Степанова О.М. трактує толерантність, як здатність людського організму переборювати труднощі. У толерантних людей спостерігається знижена чутливість до несприятливих факторів внаслідок підвищення порога емоційного реагування на загрозову ситуацію. У проблемних ситуаціях вони виявляють витримку, не розгублюються і протягом тривалого часу можуть витримувати несприятливі впливи. Також вони мають здатність адаптуватись до несприятливих умов без зниження ефективності виконання завдань [2,с. 363].

В контексті нашого дослідження ми будемо досліджувати фрустраційну толерантність. APA Dictionary of Psychology визначає фрустраційну толерантність, як здатність людини переносити напругу, зберігати відносний спокій при зіткненні з перешкодами [3,с.392]. У свою чергу сучасний тлумачний психологічний словник під редакцією Шапара В.Б. трактує фрустраційну толерантність, як стійкість до фрустраторів, в основі яких лежить здатність до адекватної оцінки фрустраційної ситуації і передбачення виходу з неї [4,с.576]. На наше переконання заслуговує також на увагу визначення запропоноване Синявським В.В. та Сергєєнкової О.П., які розглядають зазначений феномен, як межу допустимого рівня психічної напруги, перевищення якого викликає деструктивні зміни у психіці і поведінці людини [5,с. 323].

Поняття фрустраційної толерантності як стійкості до фрустраційних ситуацій ввів Саул Розенцвейг. Вчений, досліджуючи природу фрустрації, зазначав, що в “кожній людини існує певний граничний рівень напруження, перевищення якого зумовлює зміни психічного стану, поведінки”. Цей рівень вчений називав фрустраційною толерантністю та визначав її, як спроможність індивіда перенести фрустрацію без втрати “психобіологічної адаптації”. При цьому він розглядав стійкість до дії фрустраторів як постійну, генетично зумовлену характеристику індивіда [6].

Стан у якому фрустратори не визивають фрустрацію Левітов М.Д. називає толерантністю, синонімами якого на переконання вченого є терплячість, витривалість, відсутність важких

переживань та різких реакцій. У своєму дослідженні він виокремлює три форми фрустраційної толерантності: психічний стан, який незважаючи на наявність фрустраторів характеризується спокоєм, розсудливістю, готовністю використати те що трапилось як життєвий урок; психічний стан який виражається не зовсім спокійним станом, у певному напруженні, зусиллях, стримуванні небажаних імпульсивних реакцій та психічний стан під час якого маскується ретельна прихована озлобленість та пригніченість. На переконання дослідника толерантність можливо виховати [7,с.123]. Отже на думку вченого існують різні рівні фрустраційної толерантності які визначають реакцію та поведінку людини на дію різних видів фрустраторів.

На думку сучасної вітчизняної дослідниці Чиженко Н.М. фрустраційна толерантність є психічною якістю особистості, яка дозволяє адекватно переносити фрустраційні ситуації демонструючи при цьому конструктивну поведінку на шляху подолання фрустраційних бар'єрів. На переконання дослідниці зберігати психічну рівновагу під час фрустрації дозволяє людині усвідомлення її негативного впливу, налаштування на вирішення життєвих завдань та прояв оптимізму. Зниження чутливості до впливу несприятливих факторів залежить від рівня фрустраційної толерантності тобто відсутності або послаблення реагування на них. Розглядаючи фрустраційну толерантність, як психічну стійкість дослідниця наголошує, що це “здатність індивіда протистояти зовнішнім проявам, що виводять людину зі стану нервово-психічної нерівноваги, і самостійно повертатися в стан психічної рівноваги” [8,с.147]. Фрустраційна толерантність на переконання дослідниці стимулює когнітивний потенціал людини з метою використання конструктивних стратегій поведінки та виявляється в здатності приймати ситуацію, контролювати та регулювати емоційний стан, рефлексувати над альтернативами виходу, передбачати можливі наслідки і тим самим впливати на збереження позитивної установки й реалістичного оптимізму в особистості, долаючи фрустрацію не втрачаючи психобіологічної адаптації [8,с.153].

Український психолог Холодова О.О., досліджуючи психологічні засоби та корекції фрустрації у професійній діяльності молодих вчителів переконана, що педагогічну діяльність необхідно розглядати, як потенційно фруструючу. Здатність людини протистояти фрустраційним впливам, адекватно їх оцінювати, уникати деструктивних наслідків, рефлексувати, зіставляти із загальним діяльнісним контекстом та у разі потреби відповідним чином переоцінювати, демонструючи поведінкову креативність, у значній мірі залежить від готовності педагога до діяльності в деприваційних умовах, які можуть набувати екстремальних форм. Цю готовність до фруструючих впливів дослідниця визначає як “індивідуально-психологічну толерантність до фруструючих ситуацій” [9,с.4]. та розглядає її як психологічну стійкість стосовно певного подразника [9,с.21], яка залежить від загальних особистих якостей індивіда та від досвіду діяльності у певних ситуаціях, які продукують фрустратори [8,с.30-31]. Науковець переконана, що проблема фрустрації пов’язана не з блокуванням чинників, що ведуть до появи фрустраторів, а з формуванням індивідуально-психологічної стійкості до даного психічного стану. Фрустраційна толерантність або стійкість, на її переконання виробляється в процесі становлення особистості, набуття певних форм емоційного реагування на життєві труднощі, здатності до передбачення успішного виходу з фрустраційної ситуації [9,с.21-22]. Головною умовою подолання фрустрації, вона вважає, що є її усвідомлення тобто перехід суб’єкта від мимовільного реакціонування щодо фрустраційних впливів до контрольованих форм діяльності. Першорядну роль у цьому процесі може відігравати рефлексія [9,с.29].

На наше переконання враховуючи специфіку виконання завдань за призначенням особовим складом ССО любую ситуацію невизначеності треба розглядати як потенційно фруструючу. А.І. Гусев кваліфікував толерантність до невизначеності як особистісну властивість, яка діє в когнітивній, емоційній і поведінковій сферах та дозволяє особистості витримувати кризові прояви які пов’язані з невизначеністю власного буття [10,с.16]. На думку вченого для толерантної до

невизначеності особистості притаманні такі властивості, як потяг до невизначених ситуацій; сприймання невизначених ситуацій як бажаних; здатність розмірковувати над проблемою, навіть якщо є невідомими усі фактори та можливі наслідки прийняття рішення; здатність приймати конфлікт та напруження, що виникають у невизначених ситуаціях; здатність опиратись відсутності зв’язку та логіки у інформації що надходить; здатність приймати невідоме; здатність сприймати нові, незнайомі та ризиковані ситуації як стимулюючі; готовність пристосуватись до невизначеної ситуації чи ідеї. В свою чергу для інтолерантної особистості, на переконання дослідника, характерним є: сприйняття невизначеної ситуації як джерела загрози; тенденція до винесення полярних суджень по типу “чорне-біле”; намагання приймати поспішні рішення, часто без урахування справжнього стану справ; потяг до очевидного та безумовного прийняття чи відторгнення у відносинах з іншими людьми; нездатність до мислення у категоріях ймовірностей та намагання уникати непрозорого та неконкретного; схильність реагувати занепокоєнням на незрозумілі ситуації; потреба у категоризації; неможливість припустити наявність позитивних та негативних характеристик всередині одного об’єкту; дихотомічність сприймання; нездатність сприймати суперечливі, та такі, що швидко змінюються стимули; пошук безпеки та намагання уникнути невизначеності; надання переваги знайомому, відторгнення усього незвичного [10,с.1-2].

Досліджуючи формування компетенції фрустраційної толерантності Божок Н.О. наголошує, що для формування необхідного рівня фрустраційної толерантності слід розглядати фрустрацію як компетенцію, яка включає комплекс різнопланових навичок для подолання неприємних обставин на трьох рівнях: когнітивному, емоційному та поведінковому рівні [11,с.89]. Дослідниця визначає толерантність до фрустрації як стійкість, витривалість до фрустраторів в основі якої лежить активна життєва позиція й оптимізм особистості, здатність до адекватної оцінки фрустраційної ситуації з метою знаходження оптимального виходу з неї. До головних компонентів фрустраційної толерантності, крім стійкості і витривалості у ставленні до фрустраторів, активної

життєвої позиції на засадах оптимізму дослідниця відносить: когнітивне оцінювання на основі рефлексії та процесах критичного мислення, що передбачають здатність прогнозування успішного подолання перешкод та знаходження оптимального виходу [12, с.95]. Крім того на думку дослідниці, розвиток компетенції фрустраційної толерантності є важливою прерогативою, яка дає можливість підтримати психологічне здоров'я молодих людей та підготувати їх до успішного подолання різних життєвих ситуацій [11, с.89].

У дисертаційному дослідженні Большакової А.Н., присвяченому вивченню психологічної готовності пожежників до професійної діяльності в екстремальних умовах наголошується, що рівень розвитку фрустраційної толерантності є одним з факторів, який впливає на показники професійної діяльності пожежних та дозволяє оцінити їх ступень психологічної готовності до професійної діяльності в екстремальних умовах. Дослідниця визначає фрустраційну толерантність як здатність людини протидіяти фруструючим ситуаціям без деструктивних наслідків, адекватно їх оцінювати, керувати виникненням і динамікою психічного стану фрустрації, демонструвати конструктивну поведінку під час подолання перешкод [13, с.76]. Високий рівень фрустраційної толерантності дослідниця пов'язує з високою нервово-психічною стійкістю, інтернальністю локус контролю та низькою особистісною та ситуативною тривожністю пожежних, що дозволяє їй стверджувати, що фрустраційна толерантність відноситься до професійно важливих якостей пожежних.

Деякі науковці ототожнюють фрустраційну толерантність з емоційною стійкістю (Аболін Л.М., Зільберман П.Б., Мілерян Є.А., Бадаліна Л.П.), стресостійкістю (Мітіна Л.М., Семенов Д.С., Баранов А.А., Реан А.А.), а також "коупінгом" (Лазарус Л.С.). Зазначені поняття є синонімічними, але не тотожні.

Емоційну стійкість, як синонім толерантності майже всі дослідники визначають, як інтегративну якість особистості, що сприяє успішній реалізації діяльності в екстремальних умовах. Критеріями емоційної стійкості науковці включають певні характеристики діяльності: успішність, результативність, збереження,

стабільність. Так досліджуючи емоційну стійкість спортсменів Аболін Л.М. під емоційною стійкістю розуміє стійкість продуктивності діяльності, яка здійснюється в напружених умовах. Емоційна стійкість, на погляд вченого це "якість яка характеризує індивіда в процесі напруженої діяльності, окремі емоційні механізми якого гармонійно взаємодіють між собою та сприяють успішному досягненню визначеної мети". Тобто своїм дослідженням науковець довів, що психологічний склад емоційної стійкості є індивідуальним і її основним критерієм є результат успішної чи неуспішної діяльності [14, с.33]. В свою чергу Зільберман П.Б. розглядає емоційну стійкість як "інтегровану якість особистості, яка характеризується взаємодією емоційних, вольових, інтелектуальних та мотиваційних компонентів психічної діяльності індивіда, які забезпечують оптимальне, успішне досягнення мети діяльності у складній емотивній обстановці" [15, с.13-15].

Досліджуючи питання психологічного відбору льотчиків Мілерян Є.А. наголошує, що під емоційною стійкістю необхідно розуміти неприйнятність до емоційних факторів, разом зі здібністю контролювати та стримувати виникнення астеничних емоцій [16, с.7]. В свою чергу досліджуючи емоційну нестійкість у молодших школярів Бадаліна Л.П. розглядає емоційну нестійкість, як інтегровану особистісну якість, яка відображає схильність людини до порушення емоційної рівноваги та включає в себе підвищену тривожність, фрустрованість, страхи, невротичні реакції, що знижують ефективність діяльності та ускладнюють соціальну адаптацію [17, с.5-6].

Мітіна Л.М. ототожнює фрустраційну толерантність зі стресостійкістю та розглядає зазначений феномен як професійно важливу якість особистості, як здібність індивіда протистояти сильним негативним емоційним впливам, які визивають підвищене психічне напруження [18, 65-79].

В свою чергу Семенов Д.С. ставить знак рівності між поняттями стресостійкість, конфліктостійкість та фрустраційна толерантність та наголошує, що толерантна до фрустрації особистість відрізняється психологічною стійкістю. На переконання дослідника фрустраційна толерантність створює умови для саморозкриття людини,

оптимального формування та ефективного управління власною траєкторією його професійного розвитку [19, с.94].

Для опису здібності людини долати стрес Лазарусом Р.С був уведений у використання термін “коупінг”.. Зазначений термін походить від англ. “to cope” – оволодівати, долати, отже в рамках нашого дослідження спроможність оволодівати фруструючою ситуацією та долати перепони на шляху задоволення потреб, або досягнення мети. На переконання вченого “коупінг” це індивідуальний спосіб оволодіння суб’єктом ускладненою ситуацією, виходячи з її значимості в житті індивіда та особистісними ресурсами, які в багатьох випадках визначають поведінку людини. Згідно з теорією Лазаруса Р. (R. Lazarus) и Фолкман С. (S. Folkman) подолання стресової ситуації залежить від специфіки самої ситуації, фази зіткнення зі стресовим фактором та когнітивної оцінки стресора індивідом. Вчені виділяють дві форми коупінг-поведінки: активну, яка спрямована на подолання стресу та пасивну, яка спрямована не на подолання, а на послаблення емоційного напруження [20,с.11]. Розглядаючи особливості взаємозв’язку фрустраційної толерантності та механізмів психологічного захисту Кузьменко М.Д. визначає, що на сьогоднішній вже відкрито близько 20 захисних механізмів, а кількість їх можливих комбінацій, мабуть, величезна. Правда, не усе ці комбінації зберігаються, перетворюючись в стійкі захисні комплекси. Багато з них є епізодичними та ситуативними. Однією з задач теорії психологічного захисту є відкриття таких комплексів, а також тих захисних стратегій, які на їх основі виникають. Потреба у психологічному самозахисті, на переконання науковця виникає у особистості кожен раз, коли на шляху її цілеспрямованої діяльності виникають труднощі та бар’єри, непереборні або такі, які сприймаються особистістю як такі. Мотив самозахисту посилюється кожен раз, коли припиняється гідність особистості, коли удари неприємних подій і перешкод направляються на самосвідомість особистості, на її відчуття власної гідності та самооцінки [21,с.40].

На наш погляд на особливу увагу заслуговує дослідження Г.У. Солдатової та Л.А. Шайгерової, які розглядають

толерантність з чотирьох основних ракурсів: як психологічну стійкість, як систему позитивних установок, як сукупність індивідуальних якостей, а також як систему особистісних та групових цінностей. На думку дослідників, толерантність як інтегральна характеристика включає всі ці компоненти. Вчені переконані, що психологічна стійкість є однією з важливіших характеристик особистості, що забезпечує рівновагу між, з одного боку, виживанням та адаптацією людини, з іншого – ствердженням його індивідуальності. Отже, на їх переконання вирішення фруструючих ситуацій залежать від рівня психологічної стійкості.[22,с.6].

Висновки:

1. На основі аналізу вивчених джерел, можна визначити, що фрустраційна толерантність є інтегративна характеристика особистості, головними компонентами якої є: стійкість, витривалість у ставленні до фрустраторів, мотивація на подолання перешкод, життєвий оптимізм, когнітивне оцінювання на основі рефлексії та процесах критичного мислення, що передбачають здатність прогнозування успішного подолання фрустраторів.

2. Більшість дослідників розглядають фрустраційну толерантність як професійну важливу якість, яка пов’язана з таким феноменом, як стійкість. Незважаючи на екстремальні умови виконання завдань за призначенням особовим складом усіх складових Сектору безпеки та оборони в ході яких виникає велика кількість фруструючих ситуацій вивченню зазначеного феномену у військовій психології, а також розвитку фрустраційної толерантності, як професійно важливої якості приділяється неналежна увага. Аналіз чисельних наукових джерел на наш погляд дозволяє зробити висновок, що певна увага вивченню зазначеного питання приділяється лише у Державній службі надзвичайних ситуацій України.

3. Діяльність операторів ССО є потенційно фруструючою. Гостра необхідність стійкості до фрустраторів, витривалість під час подолання перешкод, спроможність швидко реагувати на зміни обстановки, здатність особистості адекватно оцінити ситуацію та знайти оптимальний вихід з неї висувають особливі вимоги до розвитку фрустраційної толерантності, як

Питання психології

професійно важливої компетенції військовослужбовців ССО.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у дослідженні психологічної

природи, змісту та структури феномену фрустрації, а також напрямків формування фрустраційної толерантності.

Список використаних джерел

1. Краткий психологический словарь под ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. Ростов на Дону:Феникс, 1999. 512 с.
2. Психологічна енциклопедія. Автор-упорядник О.М. Степанов. К:“Академвидав”. 2006. 424 с.
3. APA Dictionary of Psychology. Washington, 2002, 392 с.
4. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків:Прапор, 2005. 640 с.
5. Психологічний словник. Автор уклад. Синявський В.В., Сергєєнкова О.П. За ред. Побірченко Н.А. Київ:Науковий світ, 2007. 274 с.
6. Rosenzweig S. Need-persistent and ego-defensive reactions to frustration as demonstrated by an experiment on repression. *Psychological Review*. 1941. Vol. 48, № 4. p. 347-349.
7. Левитов Н.Д. Фрустрация как один из видов психических состояний. *Вопросы психологии* № 6, 1967. с. 118-129. URL: http://pedlib.ru/Books/5/0210/5_0210_15.shtml#book_page_top (дата звернення: 18.10.2020).
8. Чиженко Н.М. Фрустраційна толерантність особистості як афективний компонент оптимізму. *Психологія і особистість*. 2006. №2 (10) Ч.2. с.146-155.
9. Холодова О.О. Психологічні засоби запобігання та корекції фрустрації у професійній діяльності молодих учителів. Дисертація на здобуття наукового ступеню кандидата психологічних наук. Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Київ, 2004. 200 с.
10. Гусєв А.І. Толерантність до невизначеності як чинник формування ідентичності майбутнього психолога. Київ. Кафедра загальної та практичної психології інституту менеджменту та психології Університету менеджменту освіти НАПН України, 2009. с.5 URL: https://lib.iitta.gov.ua/8387/1/Гусєв_тези%20ТН.pdf (дата звернення: 13.04.2021).
11. Божок Н.О. Важливість формування компетенції фрустраційної толерантності у юнацтві. Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання. Розділ 2. Психологія XXI ст.: Здобутки та перспективи, 2015. с.84-90.
12. Божок Н.О. Психологічний зміст поняття “фрустраційна толерантність” Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. Київ-Кіровоград:ДП “Інформаційно-аналітичне агентство”, 2009. Том.10, Вип.13, с 84-95.
13. Большакова А.М. Фрустраційна толерантність як складова психологічної готовності пожежних до професійної діяльності в екстремальних умовах: дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: 19.00.09 “Психологія праці в особливих умовах”, Харків:2000.191 с.
14. Аболин, Л. М. Психологические механизмы эмоциональной устойчивости человека. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1987. 261 с.
15. Зильберман, П. Б. Эмоциональная устойчивость и стресс. Психический стресс в спорте: Материалы Всесоюзного симпозиума. Пермь, 1973. с.13-15.
16. Милерян, Е. А. Психологический отбор летчиков. Киев:Наукова думка, 1966. 189 с.
17. Баданина, Л. П. Соотношение психологических и нейропсихологических коррелятов эмоциональной неустойчивости у младших школьников. Автореферат на соискание ученой степени канд. Псих. наук:19.00.07 (педагогическая психология). СПб., 1996. с.16 URL: <http://nauka-pedagogika.com/psihologiya-19-00-07/dissertaciya-sootnoshenie-psihologicheskikh-i-nejropsihologicheskikh-korreljatov-emotsionalnoj-neustoychivosti-u-mladshih-shkolnikov> (дата звернення: 16.12.2020).
18. Митина, Л.М. Экспериментальное изучение фрустрационной толерантности учителя. Новые исследования в психологии и возрастной физиологии. М:Педагогика, 1990. № 2.с. 63-81.
19. Семенов Д.Г. Фрустрационная толерантность личности профессионала в условиях современного мегаполиса. с.92-96 URL: <https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/37901/1/semenov-trpu2015.pdf> (дата звернення: 10.12.2020).
20. Психология копинг-поведения специалистов опасных профессий: монография В.Ю. Рыбников, Е.Н. Ашанина. Всерос. центр. экстрен. и радиац. медицины МЧС России, СПб.: Политехника сервис, 2011. 120 с.
21. Кузьменко М.Д. Психологічна діагностика фрустраційної толерантності офіцерів на етапі підготовки до виконання бойових завдань в антитерористичній операції. Київ, НУОУ ім. Івана Черняховського, 2018. 121 с.
22. Солдатова Г.У., Шайгерова Л.А Психодиагностика толерантности личности. М:Смысл, 2008. 172 с.

References

1. Kratkiy psikhologeskiy slovar [Brief psychological vocabulary] pod red. A.V. Petrovskogo, M.G. Yaroshevskogo. Rostov na Donu:Feniks, 1999. 512 s. (in Russian).

2. Psykholohichna entsyklopediia [Psychological encyclopedia] Avtor-uporiadnyk O.M. Stepanov. K.: "Akademvydav". 2006. 424 s. (in Ukrainian).
3. APA Dictionary of Psychology. Washington, 2002, 392 c.
4. Shapar V.B. Suchasnyi tumachnyi psykholohichnyi slovnyk [Modern explanatory psychological dictionary]. Kharkiv: Prapor, 2005. 640 s. (in Ukrainian).
5. Psykholohichnyi slovnyk [Psychological dictionary]. Avtor uklad. Syniavskiy V.V., Serheienkova O.P. Za red. Pobirchenko N.A. Kyiv: Naukovyi svit, 2007. s.274. (in Ukrainian).
6. Rosenzweig S. Need-persistent and ego-defensive reactions to frustration as demonstrated by an experiment on repression. Psychological Review. 1941. Vol. 48, № 4. p. 347-349.
7. Levitov N.D. Frustratsiya kak odin iz vidov psikhicheskikh sostoyaniy [Frustration as a type of mental state]. Voprosy psikhologii № 6, 1967. s. 118-129. (in Russian).
8. Chyzhenko N.M. Frustratsiina tolerantnist osobystosti yak afektyvnyi komponent optymizmu [Frustrational tolerance of personality as an affective component of optimism]. Psykholohiia i osobystist. 2006 №2 (10) Ch.2. s.146-155. (in Ukrainian).
9. Kholodova O.O. Psykholohichni zasoby zapobihannia ta korektsii frustratsii u profesiinii diialnosti molodykh uchyteliv [Psychological means of prevention and correction of frustration in the professional activity of young teachers]. Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupeniu kandydata psykholohichnykh nauk. Instytut psykholohii im. H.S. Kostiuka APN Ukrainy. Kyiv, 2004. s.200. (in Ukrainian).
10. Husiev A.I. Tolerantnist do nevyznachenosti yak chynnyk formuvannia identychnosti maibutnoho psykholoha [Tolerance to uncertainty as a factor in shaping the identity of the future psychologist]. Kyiv. Kafedra zahalnoi ta praktychnoi psykholohii instytutu menedzhmentu ta psykholohii Universytetu menedzhmentu osvity NAPN Ukrainy, 2009. s.5 (in Ukrainian).
11. Bozhok N.O. Vazhlyvist formuvannia kompetensii frustratsiinoi tolerantnosti u yunatstvi [The importance of forming the competence of frustration tolerance in adolescence]. Mizhnarodni Chelpanivski psykholoho-pedahohichni chytannia. Rozdil 2. Psykholohiia KhKhI st.: Zdobutky ta perspektyvy, 2015. s.84-90. (in Ukrainian).
12. Bozhok N.O. Psykholohichniy zmist poniattia "frustratsiina tolerantnist" [Psychological meaning of the concept of "frustrating tolerance"] Aktualni problemy psykholohii: Psykholohiia navchannia. Henetychna psykholohiia. Medychna psykholohiia. Kyiv-Kirovohrad: DP "Informatsiino-analitychne ahentstvo", 2009. Tom.10, Vyp.13, c 84-95. (in Ukrainian).
13. Bolshakova A.M. Frustratsiina tolerantnist yak skladova psykholohichnoi hotovnosti pozhezhnykh do profesiinoi diialnosti v ekstremalnykh umovakh [Frustration tolerance as a component of psychological readiness of firefighters for professional activity in extreme conditions]: dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. psykhol. nauk: 19.00.09 "Psykholohiia pratsi v osoblyvykh umovakh", Kharkiv: 2000. s.191. (in Ukrainian).
14. Abolin, L. M. Psikhologicheskie mekhanizmy emotsionalnoy ustoychivosti cheloveka [Psychological mechanisms of human emotional stability]. Kazan: Izd-vo Kazan. un-ta, 1987. s.261. (in Russian).
15. Zilberman, P. B. Emotsionalnaya ustoychivost i stress. Psikhicheskii stress v sporte [Emotional stability and stress. Mental stress in sports]: Materialy Vsesoyuznogo simpoziuma. Perm, 1973. s.13-15. (in Russian).
16. Mileryan, Ye. A. Psikhologicheskiy otbor letchikov [Psychological selection of pilots]. Kiev: Naukova dumka, 1966. s.189. (in Russian).
17. Badanina, L. P. Sootnoshenie psikhologicheskikh i neyropsikhologicheskikh korrelyatov emotsionalnoy neustoychivosti u mladshikh shkolnikov [Correlation of psychological and neuropsychological correlates of emotional instability in primary schoolchildren]. Avtoreferat na soiskanie uchenoy stepeni kand. Psikh. nauk: 19.00.07 (pedagogicheskaya psikhologiya). SPb., 1996. s.16 (in Russian).
18. Mitina, L.M. Eksperimentalnoe izuchenie frustratsionnoy tolerantnosti uchitelya. Novye issledovaniya v psikhologii i vozrastnoy fiziologii [Experimental study of teacher's frustration tolerance. New research in psychology and developmental physiology]. M: Pedagogika, 1990. № 2. s. 63-81. (in Russian).
19. Semenov D.G. Frustratsionnaya tolerantnost lichnosti pofessionala v usloviyakh sovremennogo megopolisa [Frustration tolerance of a professional's personality in a modern megalopolis.]. s.92-96. (in Russian).
20. Psikhologiya koping-povedeniya spetsialistov opasnykh professiy [Psychology of coping behavior of specialists in dangerous professions: monograph]: monografiya V.Yu. Rybnikov, Ye.N. Ashanina. Vseros. tsentr. ekstren. i radiats. meditsiny MChS Rossii, SPb.: Politehnika servis, 2011. s.120. (in Russian).
21. Kuzmenko M.D. Psykholohichna diahnozyka frustratsiinoi tolerantnosti ofitseriv na etapi pidhotovky do vykonannia boiovykh zavdan v antyterrorystychnii operatsii [Psychological diagnosis of frustration tolerance of officers at the stage of preparation for combat missions in the anti-terrorist operation]. Kyiv, NUOU im. Ivana Cherniakhovskoho, 2018. s.121. (in Ukrainian).
22. Soldatova G.U., Shaygerova L.A. Psikhodiagnostika tolerantnosti lichnosti [Psychodiagnostics of personality tolerance]. M: Smysl, 2008. s 172. (in Russian).

Резюме

Стасюк В. В. доктор психологічних наук, професор кафедри морально-психологічного забезпечення гуманітарного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського

Павлушенко С. Н. ад'юнкт кафедри морально-психологічного забезпечення гуманітарного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ ПОЯТИЯ ФРУСТРАЦИОННОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ

В статье раскрывается психологическое содержание фрустрационной толерантности, проанализированы основные подходы до толкования фрустрационной толерантности, выделены разные уровни фрустрационной толерантности, которые определяют реакцию та поведенческие особенности на действия разных фрустраторов.

Ключевые слова: фрустрация; фрустратор; фрустрационная ситуация; фрустрационная толерантность; стрессостойкость; эмоциональная стойкость.

Summary

Stasiuk V. V. Doctor of Psychological Sciences, Professor Humanitarian Institute of the National University of Defense of Ukraine named Ivan Chernyakhovskiy.

Pavlushenko S. M. Adjunct of the Humanitarian Institute of the National University of Defense of Ukraine named Ivan Chernyakhovskiy.

PSYCHOLOGICAL CONTENT OF THE CONCEPT OF FRUSTRATIVE TOLERANCE

Introduction. The specifics of the activities of servicemen of the Special Operations Forces of the Armed Forces of Ukraine (hereinafter –SSO) determine the need to develop resistance to frustration. The behavioral and emotional response of the SSO operator to frustrating combat stimuli depends on the level of frustration tolerance. The formation and development of tolerance to frustration depends on the individual psychological qualities of the individual, the level of training and combat experience, the strength of the frustrator and the duration of the frustration situation. The negative impact and destructive nature of frustration on the effectiveness of the tasks assigned to the personnel of special-purpose intelligence groups of the SSO require a study of the psychological content of frustration tolerance.

Purpose. Disclosure of psychological content and analysis of basic approaches to the interpretation of frustrating tolerance.

Methods. The theoretical methods of research were used to solve the problems set in the work: analysis of scientific sources on the problem of research, synthesis, comparison, generalization.

Originality. Frustration tolerance in the context of the activities of servicemen of the Special Operations Forces of the Armed Forces of Ukraine is considered again.

Conclusion:

1. Based on the analysis of the studied sources, it can be determined that frustration tolerance is an integrative characteristic of personality, the main components of which are: resilience, endurance in relation to frustrators, motivation to overcome obstacles, life optimism, cognitive assessment based on reflection and critical thinking processes. providing the ability to predict the successful overcoming of frustrators.

2. Most researchers consider frustrating tolerance as a professionally important quality that is associated with such a phenomenon as resilience. Despite the extreme conditions of assignment of personnel to all components of the Security and Defense Sector, during which a large number of frustrating situations arise, the study of this phenomenon in military psychology, as well as the development of frustrating tolerance as a professionally important quality is given due attention. In our opinion, the analysis of numerous scientific sources allows us to conclude that some attention is paid to the study of this issue only in the State Emergency Service of Ukraine

3. The activities of SSO operators are potentially frustrating. The urgent need for resilience to frustrators, endurance in overcoming obstacles, the ability to respond quickly to changes in the situation, the individual's ability to adequately assess the situation and find the best way out of it make special demands on the development of frustrating tolerance as a professional competence of SSO servicemen.

We see prospects for further research in the study of the psychological nature, content and structure of the phenomenon of frustration, as well as areas of formation of frustration tolerance.

Keywords: frustration; frustrator; frustration situation; frustrating tolerance; stress resistance; emotional stability.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Received/Поступила: 03.06. 21.